

Олена КАРАСЬ,

orcid.org/0000-0001-7192-9835

*аспірант кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(Глухів, Сумська область, Україна) elenakaras1509@ukr.net*

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА – ОСНОВА РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено спробу довести, що мовленнєва культура є основою становлення і розвитку української мовної особистості. На підставі аналізу лексикографічних джерел, наукових праць лінгвістів, дидактів з'ясовано сутність поняття «мовленнєва культура» в структурі синтаксичної семантики взаємопов'язаних лексем «мовленнєвий» і «культура», що утворюють словосполучення-терміни «мовленнєва культура», «культура мовлення». Схиляємося до думки, що означені терміни не є тотожними. За планом змісту семантично глибшим є термін «культура мовлення», оскільки його сутність можна пояснювати на засадах діяльнісно-антропоцентричного підходу, отже, словосполучення набуває статусу концепту. Обґрунтовано, що мовленнєва культура засвідчує лінгвістичну компетентність як окремої особистості, так і багатьох мовців, водночас культура мовлення аналізує, досліджує стан лінгвістичної компетентності мовців конкретної епохи, певного часового періоду. Мовленнєва культура постає підґрунтям розвитку культури мовлення, основою формування мовної особистості. Формування української мовної особистості залежить від рівня засвоєння нею мовленнєвої культури, що має безпосередній вплив на розвиток її особистісних якостей, формування загальної культури, на ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин.

Доведено значущу роль історії філософсько-лінгвістичної думки щодо генези понять «культура мови», «культура мовлення», «українська мовна особистість». До уваги взято риторичку Стародавньої Греції, культуру монологічного мовлення Давнього Риму, мовленнєву культуру середньовічної доби Відродження, коротко проаналізовано погляди педагогів Я. Коменського, К. Ушинського, С. Русової на формування мовної особистості; з'ясовано сутність дослідження мовної культури Празьким лінгвістичним гуртком, зосереджено увагу на періодах виокремлення культури мови / мовлення в самостійну дисципліну.

Простежено сутність ортологічного підходу як варіативного аспекту функціонування норми до пояснення термінів «мовленнєва культура» і «культура мовлення».

Здійснено огляд теоретичних основ (60–90-ті р.р. ХХ ст.) щодо їх впливу на практичну мовно-мовленнєву діяльність особистості. Основними ознаками мовленнєвої культури особистості виділено: правильність (унормованість), чіткість, мовленнєве багатство, точність, «техніка пластичної виразності», раціоналізм мислення, ораторська майстерність.

Ключові слова: мовленнєва культура, культура мови, українська мовна особистість, ознаки мовленнєвої культури української мовної особистості.

Olena KARAS,

orcid.org/0000-0001-7192-9835

*Postgraduate Student at the Department of Professional Education
and Technology of Agricultural Production
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) elenakaras1509@ukr.net*

SPEECH CULTURE: THE BASIS OF DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE PERSONALITY

The article attempts to prove that the speech culture is the basis for the formation and development of the Ukrainian language personality. On the basis of the analysis of lexicographic sources, scientific works of linguists, didactics found out the essence of the concept “speech culture” in the structure of syntactic semantic of interconnected lexemes “speech” and “culture”, which form the word-terms “speech culture”, “culture of speech”. We tend to think that these terms are not identical. In terms of content the term “culture of speech” is semantically deeper, since its essence can be explained on the basis of an activity-anthropocentric approach, so that the phrase acquires the status of a concept. It is substantiated, that speech culture attests to the linguistic competence of both individuals and many speakers, while the culture of speech analyzes, explores the state of linguistic competence of speakers of a particular era or a period of time. Speech culture is the basis for the development of culture of speech, the basis for the formation of a language personality. The formation of the Ukrainian language personality depends on the level of assimilation of the speech culture, which has a direct impact on the development of its personality, the formation of the general culture, on the effectiveness of its activity as a subject of social relations.

The significant role of the history of philosophical and linguistic thought concerning the genesis of the concepts of "culture of language", "culture of speech", "Ukrainian language personality" has been proved. The rhetoric of Ancient Greece, the culture of the monologic language of Ancient Rome, the language culture of the medieval Renaissance are taken into account, the views of teachers J. Komensky, K. Ushinsky, S. Rusova on the formation of language personality are briefly analyzed; the essence of the study of language culture is clarified by the Prague Linguistic Circle, the attention is focused on the periods of separation of the language / speech culture into an independent discipline.

The essence of the orthologic approach as a variational aspect of norm functioning to the interpretation of the terms "speech culture" and "culture of speech" is traced.

The theoretical foundations (60–90-ies of XX century) about their influence on the practical language-speech activity of the personality are reviewed. The main features of the speech culture of the personality are distinguished: correctness (normality), clarity, speech richness, accuracy, "technique of plastic expressiveness", rational thinking, oratorical skills.

Key words: *speech culture, culture of language, Ukrainian language personality, signs of speech culture of Ukrainian language personality.*

Постановка проблеми. Мовленнєва культура має велике національне і соціальне значення, оскільки забезпечує ефективне функціонування мови, високий рівень мовного спілкування, опляхетніє стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури українськомовної особистості та суспільства загалом. Через мовленнєву культуру відбувається культивування самої мови, її вдосконалення. Питання мовленнєвої культури, культури слова, культури мови, культури мовлення, ораторського мистецтва, вербальної та невербальної комунікації, становлення і розвитку мовної особистості цікавили людей із давніх часів. На кожному історичному етапі Україна виборювала своє право на існування та відстоювала українську мову як мову української нації.

Історія людства твориться засобами мови через спілкування, з огляду на що однією з провідних умов соціального прогресу суспільства є мовленнєва діяльність. Успіх мовленнєвої діяльності, її результативність передусім залежить від особистості, від рівня розвитку її мовлення, від культури мови і мовлення комунікантів. Саме тому дослідження такого наукового феномена, як становлення українськомовної особистості, є актуальним, особливо в добу глобальної інформатизації та комп'ютеризації всіх сфер суспільного життя, формування суспільствознавства, яке неможливе без культури мовленнєвої діяльності.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві питань мовленнєвої культури та культури мови торкалися всі відомі граматисти (І. Вихованець, Я. Головацький, С. Єрмоленко, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Є. Тимченко та інші), лексикографи (Б. Грінченко, Є. Желехівський та інші), майстри художньо-поетичного слова (Леся Українка, І. Франко, М. Рильський, О. Гончар, М. Стельмах, Л. Костенко та інші). Дослідженням означеної проблеми займалися науковці Н. Бабич, Я. Рядович-Винницький, І. Кочан, А. Токарська, А. Капська, О. Муромцев, В. Жовтобрюх, Л. Головата, К. Климова, О. Кретьова, Н. Лесняк, Л. Луч-

кіна, Л. Савенкова, В. Каліш та інші. Значний внесок у вивчення мовної особистості зробили А. Богуш, В. Виноградов, Ю. Караулов, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Л. Скуратівський. У їх працях розглядається сутність поняття мовної особистості, розвиток таких її складників, як національно-мовна свідомість, мовні здібності, мовне чуття, мовний смак, мовно-ціннісні орієнтації. Однак проблема мовленнєвої культури як основи становлення української мовної особистості є дуже актуальною й нині та потребує подальшого дослідження. Це зумовлено схваленням нового Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», запровадженням оновленого Українського правопису, особливістю якого є варіативність окремих мовних норм, що підвищує зацікавленість до ортології української мови, посилення корпусної мовної політики у функціонуванні офіційно-ділової документації, термінологічної системи мови тощо.

Мета статті – з'ясувати сутність поняття «мовленнєва культура» в діахронічному та синхронічному аспектах, дослідити роль мовленнєвої культури в розвитку і становленні української мовної особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність поняття «мовленнєва культура» ґрунтується на дистрибутивному взаємозв'язку двох лексем в означеному словосполученні. Це спонукає до пояснення семантики обох слів: «мовленнєвий» і «культура».

У тлумачному словнику української мови зазначено, що мовленнєвий – це прикметник, утворений від слова «мовлення». За визначенням психолінгвістів, мовлення – це процес використання людиною мови для спілкування. Синонімами до мовлення є мовленнєва діяльність та мовленнєвий акт. Н. Дячук наголошує на тому, що «мовленнєва діяльність – це активний, цілеспрямований процес створення та сприйняття висловлювань, що здійснюється за допомогою мовних засобів під

час взаємодії людей у різних мовленнєвих ситуаціях» (Дячук, 2015: 258). Мовна особистість виявляє себе в актах мовленнєвої діяльності.

Слово культура (від лат. *cultura* – догляд, освіта, розвиток) означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, які створило людство протягом своєї історії. Культура – це те, що формує народ як націю, це звичаї і традиції, історія і духовність, це надбання держави. Оскільки мовлення людини – це прояв культури та засіб її вираження, виникло поняття мовленнєвої культури.

Термін «культура мовлення» з'являється в 60-ті роки ХХ століття після наукового розмежування лінгвістами, зокрема Ф. де Сосюром, понять «мова» (абстрактна система, суспільний чинник) та «мовлення» (індивідуальний аспект мовної діяльності).

Сучасне трактування понять «мовленнєва культура», «культура мовлення», «культура мови», «мовна культура», «мовно-мовленнєва культура» зводиться до того, що це дотримання норм мовлення, а також правильне, точне, логічне, виразне, доцільне, свідоме використання засобів мови залежно від обставин і мети спілкування.

Аналіз наукових розвідок дає підстави констатувати, що поняття «мовленнєва культура» та «культура мовлення» здебільшого не розмежовують, а отожднюють їх, тому послуговуються ними як дублетними синоніми. Водночас обґрунтовується й така думка, що поняття «мовленнєва культура» ширше від поняття «культура мовлення», оскільки відображає не тільки нормативний мовленнєвий аспект, а й особистісні, індивідуальні особливості людини. Схиляємося до думки, що за планом змісту термін «культура мовлення» є семантично повнішим, оскільки його сутність можна пояснювати на засадах діяльнісно-антропологічного підходу, що дає змогу встановити і простежити взаємозв'язок смислу з культурно-історичним буттям держави і нації, її становлення через мовленнєве спілкування кожної окремої особистості за допомогою державної мови. З огляду на це термін «культура мовлення» набуває статусу концепту, оскільки у своєму змісті акумулює ключові концепти поняття «культура», які трансформуються і сприймаються особистістю за допомогою мовлення. Саме концептуальне термінологічне словосполучення відображено у заголовках підручників із «Культури мовлення».

Термін «мовленнєва культура» є гіпонімічним, оскільки може конкретизувати сутність поняття «культура мовлення», яке набуває статусу гіпероніма, отже, аналізовані дефініції перебувають у родо-видових відношеннях. Мовленнєва культура

засвідчує лінгвістичну компетентність як окремої особистості, так і багатьох мовців, водночас культура мовлення аналізує, досліджує стан лінгвістичної компетентності мовців конкретної епохи, часового періоду, є основою дослідження стану функціонування мови, розвитку мовленнєвої поведінки, мовного виховання в суспільстві. Мовленнєва культура постає підґрунтям формування високої культури мовлення.

На думку Р. Зорівчак, «висока культура мовлення – це, по-перше, постійна інтенсивна робота думки, спрямованої на те, щоб висловитися якнайчіткіше, якнайправильніше. По-друге, це часто відмова від улюблених висловів, якщо вони недоречні; це забуття власного «я», власних амбіцій заради рідного слова цілої нації» (Зорівчак, 2008: 16).

Дослідниця зазначає, що «стежити за культурою власного мовлення – це бути дуже уважним до лексики та сполучуваності слів, до морфології та синтаксису, до власної вимови та наголосу» (Зорівчак, 2008: 16), це формувати власну мовленнєву культуру. Означене спонукає до постійного прагнення досконало володіти правильним, виразним, доречним мовленням у будь-якій ситуації спілкування, до мотивації мовленнєвої поведінки, яка згодом постає «візитівкою» для мовної особистості.

За визначенням А. Богуш, мовна особистість – це «високорозвинена особистість, носій як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння і навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення» (Богуш, 2008: 36).

С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор досліджуване нами поняття пояснюють дещо ширше: «поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності» (Єрмоленко, 2001: 93).

Отже, українська мовна особистість – це особистість, яка формується та розвивається під впливом засвоєної нею мовленнєвої культури на її особисті якості та культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин.

Історичний аналіз формування уявлень про мовленнєву культуру мовної особистості в історії філософсько-лінгвістичної думки та естетичного виховання свідчить, що величезною скарбницею мовленнєвого досвіду багатьох поколінь є живе слово народу, фольклорне багатство. У народних прислів'ях, приказках закарбовані уявлення про закони моралі та поведінки, про красу людського мовлення.

«Батьківщина красномовства» – Давня Греція – в уявленні про ідеальну людину включала необхідність віртуозності у володінні словом, винахідливість, гострий розум. Значення слова, мовленнєвої культури у виявленні інтелектуального багатства кожної особистості підкреслювали Сократ, Марк Фабій Квінтіліан, Цицерон та інші. Крізь віки залишився відомий вислів Сократа «Заговори, щоб я тебе побачив».

Грецьке трактування мовленнєвої культури передусім пов'язане із поняттям «риторика». Риторіку в Стародавній Греції трактували як «мистецтво переконання, мистецтво прикрашання (красномовства)».

Одна з найважливіших праць, присвячених мовленнєвій культурі, належить Аристотелю. У своїй роботі «Риторика» він розкриває технічний бік красномовства, аналізує особливості оратора, елементи мови: «мова складається з трьох елементів: із самого оратора, із предмета, про який він говорить, і з особи, до якої він звертається, вона і є кінцевою метою всього (я розумію слухача)» (Платонова, 1894: 15).

Антична риторика накопичила значний арсенал різноманітних прийомів та засобів переконання. Вагомим внеском у риторіку стали розроблені Аристотелем три види засобів переконання: логічні докази, моральні докази (довіра до оратора) та емоційні впливи (Гаспаров, 1978).

Найяскравіший приклад оволодіння технікою і культурою мови в Стародавній Греції демонстрував Демосфен. Він довів свою ораторську техніку до досконалості, його мовлення характеризувалося яскравістю, чіткістю, емоційністю, психологічним впливом на слухачів. Демосфен розробив спеціальну методику оволодіння культурою промови: нечітку вимову шиплячих звуків долали шляхом вкладання камінців у рот під час читання уривків, при цьому голос зміцнювався, а психологічний ефект досягався жестикуляцією. Філософ

приділяв велику увагу техніці пластичної виразності, тому коли його запитали, що необхідно хорошому ораторові, він відповів: «Жести, жести, жести» (Орлов, 1898: 44).

У V ст. до н. е. формується культура монологічного мовлення, завданням якого вважалося роз'яснення, спонукання до мислення, рішень, дій. При цьому «тішення слухачів» новою і сміливою думкою, високими і шляхетними почуттями вважалося найважливішим завданням оратора. Вираз “*vox populi*” (лат. «голос народу») у Давньому Римі відображав шанобливе ставлення до громадської думки.

Мовленнєва культура середньовічної епохи характеризувалася строгістю. За добу Відродження критерієм визнання культури людини у світі була широка художня освіта в поєднанні із умінням говорити. Філософія та ідеологія Просвітництва характеризувалися раціоналізмом мислення і, відповідно, цінували розсудливість та обачність мовлення людини, культ точного, чіткого слова, дидактичність та прямотинійність усного та письмового мовлення. Натомість вишукана розкіш бароко зумовила містицизм, екзальтованість мовленнєвої поведінки, певне зниження вимог до точності, виваженості мовленнєвої культури особистості. Цивілізація індустріальної епохи ствердила реалістичне світосприйняття і, як наслідок, прямотинійність, однозначність мовлення. Одне з основних завдань освіти того часу – розвиток комунікаційних здібностей. Невипадково у XII–XIII ст. з'являються перші університети, які стали центрами виховання інтелектуальної еліти, здатної нестандартно мислити, оригінально вирішувати проблеми, розвивати свій потенціал, чому сприяла підготовка у сфері мовленнєвої культури.

Період з кінця XIV до початку XVI ст. – час боротьби за збереження культурної самобутності України, подальшого формування української народності та культури слова. Така ситуація була спричинена постійними нападами турків і татар, що гальмувало розвиток української культури та мовної культури зокрема.

Великий вплив на розвиток культури мови наприкінці XV ст. спричинило виникнення в Кракові та Чорногорії східнослов'янського друкування кирилицею.

У XVI–XIX ст. зарубіжні педагоги, письменники-філософи: Д. Дідро, А. Дистервег, Мішель де Монтень, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, відзначають значення мовленнєвої культури в діяльності педагога.

Основоположник педагогічної науки епохи Просвітництва (XVII ст.) Я. Коменський визначав

навчання людини як «мистецтво мистецтв». Педагог, на його думку, повинен бути людиною високої культури, енциклопедично освіченою, і, що дуже важливо, досконало володіти мистецтвом слова (Коменський, 1955).

У XIX ст. у вітчизняній лінгвістиці та педагогіці питання мовленнєвої культури та формування мовної особистості розглядалися переважно крізь призму риторики. К. Ушинський, видатний вітчизняний педагог, виступав палким захисником рідномовності навчання, уважав провідним засобом виховання особистості саме мову, називав мовленнєву здатність Божим даром, дивом людської природи. «Щоб володіти культурою мови, за К. Ушинським, необхідно саморозвиватися, систематично збагачувати свої знання і практичний досвід» (Ушинський, 1948: 245).

С. Русова розглядала мову як соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення внутрішнього світу, для сприйняття нового безмежного знання. Слушними є її поради щодо мовлення педагогів, яке «має бути змістовним..., багатим, насиченим синонімами, антонімами, образними, літературними і народними висловами (осінь золотиста, ласкава, чудова; берізоньки-сестроньки; сніжинки-пушинки; очі, як озерця, виглядають у кожного із серця» (Русова, 1997: 209).

В. Сухомлинський підкреслював тісний взаємозв'язок мовленнєвої культури з естетичною та інтелектуальною культурою особистості молодшого школяра.

Як засвідчив аналіз історико-педагогічних джерел, питання мовленнєвої культури досить часто заміщувались питаннями риторичної підготовки, певною утилітарністю мовленнєвого розвитку особистості.

В україністиці проблеми культури мови (термін мовлення фактично ще не функціонував) були в центрі наукових студій багатьох учених і культурних діячів кінця XIX – поч. XX ст.: І. Верратського, В. Ганцова, М. Гладкого, В. Гнатюка, О. Курило, І. Огієнка, Олени Пчілки, О. Синявського, М. Сулими, Лесі Українки, І. Франка та інших. Дослідники і письменники зверталися до таких аспектів мовної культури, як зв'язок із загальною культурою людини, духовністю суспільства, нормування мови, проблема іншомовних запозичень і новотворів, культура мови перекладу, зв'язок культури мови з лексикографією тощо.

Термін «мовна культура» безпосередньо пов'язаний із розвитком теорії літературних мов, яка розроблялася, зокрема, у чеському мовознавстві в 30-ті роки XX ст. У Празькому лінгвістичному гуртку досить плідно було застосовано

функціональний підхід до вивчення літературної мови та сформульовано теоретичні засади культури чеської мови. Празькі вчені (Б. Гавранек, В. Матезіус, Б. Трнка) висунули своє розуміння суті літературної мови, обґрунтували теорію мовної норми і кодифікації, розробили теорію мовних стилів, застосували функціональний підхід до стилю.

У вступі до доповіді, виголошеної на IV лінгвістичному з'їзді в Копенгагені 1936 року, Б. Гавранек поставив питання, чи є взагалі мовна норма, нормування літературної мови і мовна культура предметом лінгвістичного вивчення, чи належить їй дослідження до наукових лінгвістичних завдань? У згаданій доповіді він ствердно відповів на це запитання. Празькі мовознавці, окресливши коло проблем мовної культури, наголосили на свідомому «перетворенні мови як простого засобу, простого представника об'єктивного світу, у самостійний об'єкт нашої уваги, наших роздумів, наших емоцій» (Гавранек, 1935: 2).

Поняття мовної культури передусім розглядалося як удосконалення літературної мови, у ширшому плані – як культура вираження й передачі думок. Заслугою лінгвістики 30-х років був зроблений погляд на мовну культуру як на мовну діяльність, як свідому цілеспрямовану турботу про літературну мову; одночасно враховувалася й мета цієї діяльності, тобто сама культивована мова, а також «мовна культура тих, хто користується літературною мовою», тобто носіїв мови. Ця багатоаспектність поняття і багатозначність терміна спричинилися до спроб диференціювати в понятійному і термінологічному відношеннях широке поняття мовної культури. Зокрема, розрізняють рівень мови і рівень мовлення, а також стан мови і мовну діяльність. Відповідно, кваліфікують поняття мовної і мовленнєвої культури, розмежовуючи стан мови, її системи і норми з урахуванням властивих їй комунікативних завдань, а також стан і рівень комунікації в певний час і в конкретному суспільстві. Інший аспект – культура мови як культивування (удосконалення) мови і мовних висловлювань.

У працях чеських і словацьких мовознавців (Кондрашов, 1988) виділено чотири кола явищ, які входять у різному обсязі в поняття мовної культури: а) явища, що стосуються мови, – йдеться про мовну культуру у власному значенні цього слова; б) явища, що стосуються мовлення, – інколи цей аспект диференціюється і термінологічно, і тоді йдеться про культуру мовлення. Причому в обох сферах (у сфері мови і мовлення) розрізняють культуру як стан, рівень (мови і мовлення) і куль-

туру як діяльність, тобто культивування (удосконалення) мови і мовлення.

У 60-х рр. ХХ ст. О. Ахманова, Ю. Бельчиков, В. Веселітський запропонували нову наукову лінгвістичну дисципліну – ортологію. За її основну категорію визнано категорію варіантності (Ахманова, Бельчиков, Веселітський, 1960: 35). С. Харченко зазначає, що «ортологічний підхід не одержав подальшого розвитку, проте зумовив посилення уваги до категорії варіантності (у межах нормативності)» (Харченко, 2016).

А. Загнітко характеризує ортологію як наукову дисципліну, що «займається вивченням категорії варіантності, аналізом співіснування паралельних способів вираження... Основною категорією ортології є категорія варіантності» (Загнітко, 1998: 141).

На нашу думку, таке визначення ортології пояснює паралельне існування в мовознавстві двох термінів «мовленнєва культура» і «культура мовлення», які як родо-видові семантичні явища недоцільно ототожнювати, про що мовилося вище. В ортологічному аспекті їх функція спрямована на дослідження варіативних мовних одиниць у різностильовій комунікації.

Починаючи з 60-х років, з часу виокремлення культури мови / мовлення в самостійну дисципліну, українські вчені розробляють теоретичні проблеми культури мови / мовлення, що мають впливати на практичну мовно-мовленнєву діяльність особистості: поняття культури мови (Н. Бабич, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пилинський), мовної норми (С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Н. Карікова, Т. Коць, Т. Мельник, М. Пилинський, В. Русанівський, Л. Струганець, З. Франко, О. Черемська, Г. Яворська). Переважає практичний, інструктивно-регулятивний аспект мовних порад (Б. Антоненко-Давидович, С. Бирик, І. Вихованець, К. Городенська, С. Єрмоленко, А. Коваль, К. Ленець, О. Пономарів, В. Русанівський, О. Сербенська, Г. Сюта, Є. Чак та інші).

Інститут мовознавства імені О. Потебні АН УРСР завжди віддавав належне проблемам мовленнєвої культури, української мовної особистості, пропаганді літературних норм. Узвичаєнню правильної вимови сприяв словник «Українська літературна вимова і наголос» (1973), а норм слововжитку – довідник «Культура української мови» (1990). Із 1967 року Інститут почав видавати спеціальний міжвідомчий збірник «Питання мовної культури» (тепер виходить під назвою «Культура слова»), у якому багато публікацій, присвячених українській мовленнєвій культурі та її ролі у формуванні мовної особистості українця. Тепер цей збірник видає Інститут української мови НАН України.

Починаючи з другої половини ХХ ст. публікуються навчальні посібники, практичні посіб-

ники, підручники, монографії, словники, періодичні видання, статті, розділи в журналах, у яких висвітлюються проблеми мовленнєвої культури, культури мовлення, культури сучасної української мови, культури мовленнєвої комунікації. Культурі мовлення та мови присвячуються спеціальні радіо- і телепередачі, що сприяють розвитку і становленню української мовної особистості.

Значущий внесок у розвиток культури українськомовної особистості простежується в працях С. Єрмоленко, С. Караванського, Н. Клименко, А. Коваль, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Пономарева, О. Сербенської, Є. Чак та інших мовознавців.

У 90-х роках ХХ ст. до навчальних планів закладів вищої освіти, і педагогічних зокрема, було введено дисципліни «Культура української мови за професійним спрямуванням», «Культура ділового українського мовлення», «Документознавство», що стало підґрунтям виникнення документознавчої освіти та окремої спеціальності 015 Професійна освіта (Документознавство), яка за своїм змістом спрямована на підготовку фахівця в галузі професійної освіти та сумісно за спеціалізацією документознавства. Оскільки ця спеціальність нині лише набирає обертів, проблема формування мовленнєвої культури майбутніх фахівців професійної освіти із документознавства є актуальною і потребує глибокого дослідження.

Мовленнєва культура починається із самоусвідомлення мовленнєвої особистості. Вона зароджується і розвивається там, де носіям національної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їх мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов.

У сучасних дослідженнях з мовленнєвої культури функціонують такі наукові поняття, як «лінгвоекотологія», «еколінгвістика» та «екологія мовленнєвого середовища». Науковці (О. Бондар, О. Жихарева, Т. Ковалевська, С. Овсейчик, О. Сербенська та інші) зосереджують увагу на дослідженні шляхів захисту мови та мовлення від руйнування, ушкодження, псування на всіх рівнях.

За допомогою мови відбувається важливий процес самоідентифікації українців, формування гармонійної особистості. Основа формування мовної особистості – розвиток індивідуальних якостей мовотворчості, забезпечення вільного самовираження, виховання національно зорієнтованого світогляду. Ставлення до української мови, народу, країни є яскравим свідченням національної свідомості й рівня культури, цивілізованості людини.

Висновки. Мовленнєва культура сприймалася як вагомий і невіддільний складник розвитку та формування загальної культури особистості на всіх етапах становлення суспільства. Основними ознаками мовленнєвої культури особистості є: правильність (унормованість), чіткість, мовлен-

неве багатство, точність, «техніка пластичної виразності», раціоналізм мислення, ораторська майстерність.

Однією із основних умов формування соціально активної, культурної та духовно багатой мовної особистості є набуття нею мовної компетентності, здатностей вільно та грамотно спілкуватися українською мовою. Досконале володіння мовленнєвою культурою дає можливість особистості розвивати свою думку, самореалізуватися,

зростати інтелектуально, культурно, фахово, є основою психологічної впевненості, життєвої рівноваги й опори. Отже, одним із найголовніших завдань сучасної освіти є розвиток і становлення української мовної особистості через формування в неї високої мовленнєвої культури.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в детальному аналізі підходів до тлумачення поняття «мовленнєва культура» у працях сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Havranek B. Uvodem. *Slovo a slovesnost*. 1935. № 1. S. 1.
2. Аристотель и античная литература / под ред. М. Л. Гаспарова. М., 1978. 320 с.
3. Ахманова О. С., Бельчиков Ю. А., Веселитский В. В. К вопросу о «правильности» речи. *Вопросы языкознания*. 1960. № 2. С. 35–42.
4. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
5. Дячук Н. В. Реалії мовленнєвої діяльності: психолінгвістичний підхід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 58. С. 257–260.
6. Єрмоленко С. Я., Бибиц С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ, 2001. 222 с.
7. Зорівчак Р. П. Боліти болем слова нашого... : поради мовознавця. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 176 с.
8. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Москва : Учпедгиз. 1955. 651 с.
9. НЗЛ – Новое в зарубежной лингвистике: Выпуск 20: Теория литературного языка в работах ученых УССР : Сборник. Перевод с чешск. и словац. / состав. и ред. Н. А. Кондрашов. Москва : Прогресс. 1988. 320 с.
10. Орлов Е. Н. Демосфен и Цицерон. Их жизнь и деятельность. Санкт-Петербург : типография «Общественная польза». 1898. 88 с.
11. «Риторика» Аристотеля / Пер. с греч. И. Платоновой. С.-Петербург : типография В. С. Балашова. 1894. 204 с.
12. Русова С. Вибрані педагогічні твори : У 2-х кн., Кн. 1 / За ред. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ : Либідь, 1997. 278 с.
13. Українська мова : словник-довідник / А. П. Загнітко, В. Д. Познанська, З. Л. Омельченко, В. В. Мозгунов та інші. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с.
14. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : в 11 т. Т.3. М-Л. : Изд-во АПН РСФСР. 1948. 692 с.
15. Харченко С. В. Культура мови – Ортологія – Нормативістика. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Філологічні науки*. 2016. Вип. 257. С. 25–32.

REFERENCES

1. Havranek B. Uvodem [Introduction]. Word and literature. 1935. № 1. S. 1 [in Czech].
2. Aristotel i antichnaya literatura [Aristotel and ancient literature] / pod red. M. L. Hasparova. M., 1978. 320 s. [in Russian].
3. Akhmanova O. S., Belchikov Yu. A., Veselitskiy V. V. K voprosu o "pravilnosti" rechi [On the issue of "correctness" of speech]. Questions of linguistics. 1960. № 2. S. 35–42 [in Russian].
4. Bogush A. M. Formuvannya movnoyi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh: monohrafiya [Formation of linguistic personality at different age stages: a monograph]. Odessa : PNC APN Ukrayiny, 2008. 272 s. [in Ukrainian].
5. Dyachuk N. V. Realiiy movlennyevoyi diyalnosti: psikholinhvistychnyy pidkhd [Realities of speech activity: a psycholinguistic approach]. Scientific notes of the Ostroh Academy National University. Series: Series: Philological. 2015. Vyp. 58. S. 257–260 [in Ukrainian].
6. Yermolenko S. Ya., Bybyk S. P., Todor O. H. Ukrayinska mova : korotkyy tlmachnyy slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Ukrainian language: a short explanatory dictionary of linguistic terms]. K., 2001. 222 s. [in Ukrainian].
7. Zorivchak R. P. Bolity bolem slova nashoho... : porady movoznavtsya [The pain of the pain of our word...: the advice of a linguist]. Ternopil: Mandrivets, 2008. 176 s. [in Ukrainian].
8. Komenskiy Ya. A. Izbrannyye pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical essays]. Moscow : Uchpedgiz. 1955. 651 s. [in Russian].
9. NZL – Novoe v zarubezhnoy lingvistike: Vypusk 20: Teoriya literaturnogo yazyka v rabotakh uchenykh USSR: Sbornik [NZL - New in foreign linguistics: Issue 20: Literary language theory in the works of USSR scientists: Collection]. Pervod s cheshsk. i slovats. / sostav. i red. N. A. Kondrashov. Moscow : Progress. 1988. 320 s. [in Russian].
10. Orlov E. N. Demosfen i Tsitseron. Ikh zhizn i deyatelnost [Demosfen and Tsitseron. Their life and activities]. S.-Peterburg : tipografiya "Obshchestvennaya polza". 1898. 88 s. [in Russian].
11. "Ritorika" Aristotelya [Aristotle's "Rhetoric"] / Per. s grech. I. Platonovoy. S.-Peterburg : tipografiya V. S. Balashova. 1894. 204 s. [in Russian].
12. Rusova S. Vybrani pedahohichni tvory : U 2-kh kn. [Selected Pedagogical Works: In 2 books], Kn. 1 / Za red. YE. I. Kovalenko, I. M. Pinchuk. Kyviv: Lybid, 1997. 278 s. [in Ukrainian].
13. Ukrayinska mova : slovnik-dovidnyk [Ukrainian language: reference book] / A. P. Zagnitko, V. D. Poznyanska, Z. L. Omelchenko, V. V. Mozhunov ta in. Donetsk : Tsentridgotovky abiturientiv, 1998. 144 s. [in Ukrainian].
14. Ushinskiy K. D. Sobranie sochineniy : v 11 t. T.3 [Collection of works: in 11 vols. Vol. 3]. M-L. : Izd-vo APN RSFSR. 1948. 692 s. [in Russian].
15. Kharchenko S. V. Kultura movy – Ortolohiya – Normatyvistyka [Culture of Language – Orthology – Normativistics]. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Philological Sciences. 2016. Vyp. 257. S. 25–32 [in Ukrainian].